

Kiedy Prusy zostały opanowane przez Krzyżaków, papież Innocenty IV zlecił Wilhelmowi z Modeny - papieskiemu legatowi zorganizowanie pracy Kościoła na tym terenie. 4 lipca 1243 roku przedstawił on plan podziału Prus na diecezje, co papież zatwierdził bullą w dniu 29 lipca tego roku. Tym samym powstały wówczas cztery diecezje: chełmińska, pomezkańska, sambijska i warmińska. Spośród wszystkich tych diecezji największy teren zyskała diecezja warmińska obejmująca całą środkową część Prus. W kolejnych latach i stuleciach diecezja warmińska rozrastała się, z początkiem wieku XIX na mocy bulli papieża Piusa VII przyłączono do niej teren dawnej diecezji sambijskiej i część pomezkańskiej, dodatkowo od 1821 do 1836 roku gdy biskupem warmińskim był Józef v. Hohenzollern w jej skład wchodziła także Oliwa, bowiem biskup był również opatem cystersów. W latach 1854 i 1859 na mocy dekretów rzymskich diecezja wzbogaciła się o okolice Kwidzyna i Prabut. Tym samym obszar diecezji był naprawdę ogromny i rozpościerał się od Niemna po Wisłę. Tak rozległy i bogaty kulturowo obszar zaczął się kurczyć po I i II wojnie światowej. W 1972 roku na mocy bulli papieża Pawła VI diecezję warmińską włączono do metropolii warszawskiej. Dopiero Bulla Jana Pawła II *Totus Tuus Poloniae Populus* z 25 marca 1992 roku, o znaczeniu epokowym, podniosła diecezję warmińską do rangi metropolii oraz podporządkowała jej dwie nowo utworzone diecezje ełbąską i etcką.

Tak bogaty społecznie, historycznie i kulturowo obszar diecezji warmińskiej stanowił w kolejnych stuleciach doskonałe pole doświadczeń artystycznych powstających na skrzyżowaniu sztuki zachodniej, północnej i wschodniej.

Okrągłe jubileusze prowokują do uczczenia ich w sposób szczególny, w przypadku rocznicy 770-lecia Archidiecezji Warmińskiej jedną z ważniejszych form upamiętnienia może być refleksja podsumowująca rozwój religijnej sztuki Warmii powstałej od XIV do XX wieku. Zaledwie pobieżna znajomość dzieł znajdujących się w najsłynniejszych świątyniach Archidiecezji takich jak m.in. Frombork, Dobre Miasto, Orneta, Braniewo, Giętrząwałd, Olsztyn skłania do przekonania, iż jest to zadanie odważne, śmiałe, choć z góry skazane na uczucie pewnego niedosytu. Wyzwaniu temu postanowiły jednak sprostać Muzeum Mikołaja Kopernika we Fromborku i Muzeum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie tworząc wystawę pod wieloznaczącym tytułem *„Fides-ratio-ars. Skarby Warmii i Mazur”* prezentującą najwspanialsze, najcenniejsze, ale też najoryginalniejsze przykłady malarstwa, rzeźby, złotnictwa, tkaniny artystycznej, grafiki, druku, rzemiosła artystycznego, witrażownictwa i meblarstwa.

Tytuł wystawy dotyczy dwóch obszarów znaczeniowych. Z jednej strony dzieła sztuki świadczą o przestrzeni wiary chrześcijan (*fides*), którzy przez stulecia kształtowali i rozwijali kulturę Warmii, jednocześnie pełniąc one funkcję medium, poprzez które można zdobyć wiedzę (*ratio*) z zakresu teologii, informując o talentach działających tu artystów, upodobaniach fundatorów - wybitnych biskupów, kanoników Warmińskiej Kapituły Katedralnej, znanych proboszczów czy anonimowych dzisiaj duchownych. W ten sposób *fides i ratio* ogniskują się w sztuce (*ars*) jak w soczewce. Z drugiej strony pojęcia *fides* i *ratio* stanowią swoistą wykładnię czy raczej definicję religijnego dzieła sztuki, które by zyskać doskonałość musi składać się z dwóch elementów składowych: *fides* (wiary) i *ratio* (poznania). Elementów, które wykluczając się, paradoksalnie przenikają się i spotykają zarówno w wierze i umyśle fundatora, następnie artyście, w końcu samego odbiorcy.

Wystawa umożliwiła prześledzenie pracy artystów miejscowych i działalności rodzimych warsztatów rzeźbiarskich, malarzkich i złotniczych, jednocześnie pozwala zapoznać się z innymi ośrodkami polskimi i europejskimi mającymi wpływ na sztukę Warmii.

Malarstwo reprezentują zarówno dzieła wielkoformatowe („Pokłon Trzech Króli” i „Boże Narodzenie” z kościoła św. Piotra i św. Pawła w Lidzbarku Warmińskim, „Madonna Apokaliptyczna” z Wyższego Seminarium Duchownego Hosianum

Witraż z datą 1586. Kościół p.w. św. Anny w Jonkowie w Gudniarach

w Olsztynie, „Nawiedzenie” z kościoła p.w. św. Jana Chrzciciela w Jonkowie, „Ukrzyżowanie” z kościoła p.w. św. Katarzyny w Brąszwaldzie, „Święty Grzegorz” z nowego pałacu biskupiego (obecnie plebani) we Fromborku) jak i obiekty bardziej kameralne, mniej spektakularne w ujęciu (m.in. „Święta Anna Samotrzec” i „św. Antoni Padewski” z kościoła p.w. Narodzenia N. M. Panny w Paluzach). Dodatkowo ekspozycje wzbogacają obrazy poświęcone popularnym świętym: „Święty Jan Nepomucen” ze zbiorów Wyższego Seminarium Duchownego Hosianum w Olsztynie, „Święta Rodzina” z kościoła p.w. Najświętszego Zbawiciela w Głotowie, „Kolegium Apostolskie” i „Święta Katarzyna” z kościoła p.w. św. Katarzyny w Płoskini. Wśród obrazów szczególnie interesujących ikonograficznie należy wymienić „Alegorię życia” i „Wizję Daniela” - oba XVII-wieczne obiekty pochodzą ze zbiorów Muzeum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie. Skomplikowana historia Warmii wyraża się także w przenikaniu się katolicyzmu i protestantyzmu, w kościołach które kolejno należały do obu wyznań, ars obecna w takich miejscach potrafi dzisiaj pięknie współbrzmieć, co udowadniają pełne surowości, ascezy i estetycznego wyrafinowania ujętego w mistyczny nastrój modlitwy epitafia z kościoła p.w. św. Andrzeja Boboli w Gudniku i kościoła p.w. Matki Boskiej Zwycięskiej w Łąbądku.

Do zabytków rzeźbiarskich o największym znaczeniu należą podnóżki stali w kształcie lwów z kościoła p.w. Najświętszego Zbawiciela w Dobrym Mieście oraz Sacra Conversatione z części środkowej tryptyku z Mingajna przedstawiająca Matkę Boską z Dzieciątkiem, św. Katarzyną i św. Barbarą. Figury z Mingajna powstały na początku XVI wieku w warsztacie tzw. szkoły ełbąskiej, która wykształciła odrębny styl, stanowiący „manierystyczny” efekt podsumowania dotychczasowych osiągnięć miejscowych artystów, ale też w dużej mierze posiłkujący się grafiką Albrechta Dürera, twórczością Vita Stwosza, Tilmana Riemenschneidera i Clausa Berga. Figury ołtarzowe powstające w tym kręgu (w tym figury z Mingajna) posiadają

zespół konkretnych cech anatomicznych (realistycznie oddane dłonie, drobniawo zaakcentowane pasma włosów, smukłe sylwetki, w ujęciach kobiecych „tarczycowe szyje” i wysokie czoła, w ujęciach męskich wystające kości policzkowe i zmarszczki na twarzy) i cech dekoracyjnych (silny kontrast, wybijająca forma szat o kształtach fałd kolistych i małżowinowych).

Wystawa, niejako przy okazji, dokumentuje specyfikę i typ pobożności mieszkańców tego terenu z dominującą ciężką dla cudownych krucyfiksów, reprezentowanych przez porażające turpistycznym pięknem rzeźby z Tolkowca, Orzechowa, Fromborka, Klebarka i Międzyzlesia. Oprócz rzeźb Ukrzyżowanego Chrystusa zaprezentowano także szereg innych popularnych ujęć ikonograficznych jak np. figura Matki Boskiej z Fromborka (stanowiąca część zaginionej grupy Ukrzyżowania), Matka Boska z Dzieciątkiem z Wąpnika, święta Anna Samotrzec czy Tron Łaski ze zbiorów Kurii Metropolitarnej Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie, Pieta z Giętrząwałdu. W minionych wiekach niezwykle rolę odgrywały również tzw. anioły chrzcielne, figury stojące, częściej jednak podwieszane pod stropami kościołów trzymające w dłoniach wieńiec bądź muszlę. Nawet w dzisiejszych czasach trudno nie ulec niezwykłemu urokowi owych podniebnych akrobatów o przyciężkich skrzydłach i wybaczącym wszystko spojrzeniu. Na wystawie zaprezentowano trzy figury aniołów chrzcielnych pochodzących ze skarbcza katedry fromborskiej, ze zbiorów Muzeum Mikołaja Kopernika we Fromborku i z kościoła p.w. Niepokalanego Serca Marii w Barcianach. Odrębną kategorię stanowią obiekty dewocyjne, zabarwione sztuką ludową świeczniki procesyjne z kościoła p.w. św. Jana Chrzciciela w Lechowiu i kościoła p.w. św. Jana Chrzciciela w Jonkowie oraz krzyż procesyjny z Międzyzlesia. Swoistym kontrapunktem dla relikwiarzy złotniczych są z pewnością tzw. relikwiarze „mówiące” z kościoła p.w. Znalezienia Krzyża Świętego w Klebarku Wielkim, w kształcie rąk wykonane z drewna imitującego złoto (!). Rolę nietuzinkowego uzupełnienia działu poświęconego rzeźbie pełnią pełne ekspresji, monumentalne XVIII-wieczne figury atlantów (pierwotnie z kościoła katolickiego w Królewcu, obecnie depozyt Muzeum Mikołaja Kopernika, Frombork).

By stworzyć maksymalnie wszechstronny obraz sztuki powstającej na terenie diecezji zaprezentowano również kilka nastaw ołtarzowych (całych jak i ujętych fragmentarycznie) stanowiących z jednej strony doskonały przykład rozwoju, ale też odrębności formy i struktury tutejszych retabulów, z drugiej strony pozwalających prześledzić proces ewolucji przedstawień ikonograficznych od późnego średniowiecza do początku wieku XX. Do najstarszych obiektów należą pochodzące z XV i XVI wieku skrzydła z ołtarza głównego kościoła p.w. Matki Boskiej Zwycięskiej w Łąbądku. O formach manierystyczno-barokowych świadczą skrzydła ołtarza głównego z kościoła p.w. św. Barbary w Boguchwałach, zaś przełom XIX i XX wieku reprezentuje nastawa ołtarzowa z kościoła p.w. św. Jana Chrzciciela w Jonkowie.

Lew - stopień stali, 1396 r. Kolegiata p.w. Najświętszego Zbawiciela, Dobre Miasto

Madonna Apokaliptyczna z fundatorem ks. proboszczem Błażejem Rutą, 1611 r. Kościół p.w. św. Michała Archanioła, Purda Wielka

Oprócz malarstwa i rzeźby ekspozycję wzbogacają przykłady rzemiosła artystycznego, złotnictwa, meblarstwa, witrażownictwa i tkaniny artystycznej.

Do najznakomitszych wyrobów złotniczych zgromadzonych na wystawie należą głównie spektakularne kielichy (np. XV-wieczny kielich z kościoła p.w. Świętej Trójcy w Chruszczelcu) i monstrancje o wyrafinowanej dekoracji (monstrancja Jacoba Lettau z kościoła p.w. św. Jana Chrzciciela w Orzechowie (1660 r.); monstrancja Johanna Zahariasa Kryzewitza (Kryzewicza) z Ornety z 1775 roku ufundowana przez Piotra Pawła Szaffryńskiego, proboszcza z Purdy; monstrancja Michała Bartholomowicza z 1688 roku fundacji Wacława Kalskiego z kościoła św. Katarzyny w Brąszwaldzie czy monstrancja z II połowy XVII wieku z kościoła św. Anny i św. Jerzego w Radostowie), na te puszki, kielichów i monstrancji odkrywają własny urok obiekty o bardziej dyskretnych gabarytach i nieco subtelniejszej formie jak np. uroklive kazielnice z Różynki czy Radostowa.

Wystawa przygotowana z funduszy Województwa Warmińsko-Mazurskiego

Kościoly i instytucje reprezentowane na wystawie *Fides-ratio – ars. Skarby Warmii i Mazur*

Instytucje Archidiecezji Warmińskiej

- Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie
 - Kuria Metropolitalna Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie
 - Muzeum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie
 - Wyższe Seminarium Duchowne Metropolii Warmińskiej „Hosianum” w Olsztynie

Kościoly Archidiecezji Warmińskiej

- Barciany - Kościół p.w. Niepokalanego Serca Marii
- Barzewko - Kościół p.w. św. Wawrzyńca
- Barzewo - Kościół p.w. św. Anny i św. Szczepana
- Bartag - Kościół p.w. św. Jana Ewangelisty i Opatrzności Bożej
- Bartoszyce - Kościół p.w. św. Brunona
- Bażyny - Kościół p.w. św. Mikołaja i św. Rocha
- Bisztynek - Kościół p.w. św. Macieja Apostoła i Najdroższej Krwi Pana Jezusa
- Boguchwały - Kościół p.w. św. Barbary
- Braniewo - Kościół p.w. św. Antoniego; Bazylika p.w. św. Katarzyny; Kościół p.w. św. Krzyża
- Brąszwałd - Kościół p.w. św. Katarzyny
- Chruszczel - Kościół p.w. Przenajświętszej Trójcy
- Długobór - Kościół p.w. św. Jana Ewangelisty
- Dobre Miasto - Kolegiata p.w. Najświętszego Zbawiciela
- Frąckzi - Kościół p.w. św. Marii Magdaleny
- Frombork - Bazylika Archikatedralna p.w. Wniebowzięcia N. M. Panny i św. Andrzeja Apostoła
- Giętrząwałd - Kościół p.w. Narodzenia Najświętszej Marii Panny
- Głotowo - Kościół p.w. Najświętszego Zbawiciela
- Grzęda - Kościół p.w. św. Mikołaja
- Gudniki - Kościół p.w. św. Andrzeja Boboli (Filia parafii p.w. św. Piotra i Pawła, Reszel)
- Henrykowo - Kościół p.w. św. Katarzyny
- Ignalin - Kościół p.w. św. Jana Ewangelisty
- Jonkowo - Kościół p.w. św. Jana Chrzciciela
- Karolewo - Kościół p.w. św. Stanisława Kostki
- Kętrzyn - Bazylika p.w. św. Jerzego
- Klebark Wielki - Kościół p.w. Znalezienia Krzyża Świętego
- Kwieciewo - Kościół p.w. św. Jakuba (Filia parafii p.w. św. Mateusza, Różynka)
- Lechowo - Kościół p.w. św. Jana Chrzciciela (Filia parafii p.w. św. Antoniego, Radziejewo)
- Lidzbark Warmiński - Kościół p.w. św. Piotra i Pawła
- Łąbądk - Kościół p.w. Matki Boskiej Zwycięskiej
- Międzyzlesia - Kościół p.w. Krzyża Św. (Filia parafii p.w. św. Jana Chrzciciela, Orzechowo)
- Mingajny - Kościół p.w. św. Wawrzyńca (Filia parafii p.w. św. Katarzyny, Henrykowo)
- Olsztyn - Bazylika konkatedralna p.w. św. Jakuba
- Orneta - Kościół p.w. św. Jana Chrzciciela
- Orzechowo - Kościół p.w. św. Jana Chrzciciela
- Paluzy - Kościół p.w. Narodzenia Najświętszej Marii Panny (Filia parafii p.w. św. Mikołaja, Grzęda)
- Ptenieżno - Kościół p.w. św. Apostołów Piotra i Pawła
- Pierzchały - Kościół p.w. św. Małgorzaty
- Pluty - Kościół p.w. św. Wawrzyńca
- Płoskina - Kościół p.w. św. Katarzyny
- Purda Wielka - Kościół p.w. św. Michała Archanioła
- Radostowo - Kościół p.w. św. Anny i św. Jerzego
- Ramsowo - Kościół p.w. św. Andrzeja Apostoła i św. Rocha
- Różynka - Kościół p.w. św. Mateusza
- Srokowo - Kościół p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego
- Szabruk - Kościół p.w. św. Mikołaja i św. Jana Ewangelisty
- Święta Lipka - Kościół p.w. Nawiedzenia Najświętszej Marii i Panny
- Tolkowiec - Kościół p.w. św. Marcina
- Unikowo - Kościół p.w. św. Jana Chrzciciela (Filia kościoła p.w. św. Jodoka, Sąpoty)

Diecezja ełbąska

- Pogrodzie - Kościół p.w. św. Mikołaja i Matki Bożej
- Stary Targ - Kościół p.w. św. Szymona i Judy Tadeusza oraz Przemienienia Pańskiego
- Sztum - Kościół p.w. św. Anny
- Zwierzno - Kościół p.w. św. Michała Archanioła

Inne kościoły

- Ukraińska cerkiew greko-katolicka p.w. św. Trójcy w Braniewie

Muzea

- Muzeum im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Kętrzynie
- Muzeum Mikołaja Kopernika we Fromborku
- Muzeum Zamkowe w Malborku

Na wystawie nie mogło również zabraknąć tak ważnego dla pobożności katolickiej gestu wotywnego, który dokumentują plakiety z sanktuarium w Międzyzlesiu oraz relikwiarzy, z których największą rolę odgrywa oczywiście relikwiarz św. Idy z kościoła p.w. św. Piotra i Pawła w Lidzbarku Warmińskim (XIV-XV w.).

Do dzieł sztuki reprezentujących wysoką wartość estetyczną zalicza się też tkaninę artystyczną m. in. w postaci szat liturgicznych wyjątkowo bogato reprezentowanych na wystawie, zwłaszcza zaś ornatów i kap pochodzących z Muzeum Mikołaja Kopernika (depozyt katedry fromborskiej), kościoła p.w. Jana Chrzciciela w Unikowie i kościoła p.w. św. Mateusza w Różynce. Oprócz ornatów i kap zaprezentowano XVII-wieczne antependium ze zbiorów Wyższego Seminarium Duchownego Hosianum w Olsztynie oraz oddające nastrój rytualności i odświętności procesji zabytkowe XIX-wieczne chorągwie z kościoła p.w. św. Anny i św. Jerzego w Radostowie.

W szeroko pojętym rzemiośle artystycznym istotną rolę spełniało meblarstwo - dzisiaj niestety często niedoceniane... Wystawa *Fides-ratio-ars* chciałaby dodatkowo zainteresować zwiedzających jakże istotnym dla wystroju dawnych świątyń meblarstwem, posiadającym zarówno funkcję symboliczną jak i służebną wobec potrzeb liturgicznych.

Do najsłynniejszych mistrzów tej sztuki należał żyjący w wieku XVI Mateusz Gletger z Braniewa, który po powrocie z wędrowki czeladniczej na Zachodzie Europy stworzył w Braniewie słynny warsztat o charakterystycznych cechach zdobniczych posługujących się intarsją maureską wykonywaną techniką negatywową. Niezwykłą urodę warsztatu Gletgera można dzisiaj podziwiać w kościele św. Katarzyny w Gdańsku, gdzie znajdują się sygnowane jego nazwiskiem i datą ośmioboczne baptysterium i chrzcielnica z 1585 roku. Wystawa fromborska prezentuje ławę, pulpit psalterystów i skrzynię pochodzące z katedry fromborskiej wykonane przez „spadkobierców” Gletgera - jego następców działających w wieku XVII.

Niedoceniane bogactwo kościołów archidiecezji warmińskiej stanowią również witraże, szczególnie zaś powstałe w wieku XIX i I połowie XX stulecia. Niestety ekspozycja muzealna tego typu sztuki to zadanie niełatwe, dlatego z licznych zabytków

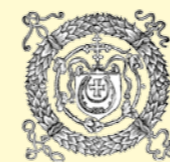

ków wybrano jedynie kilka, zaprezentowanych zarówno w postaci wielkoformatowych wydruków stanowiących przykłady oszkleńcia figuralnego jak i oryginalnych eksponatów, na które składają się wzory dywanowe z końca XIX wieku z kościołów w Orniecie oraz medaliony z witrażem herbowym (herby rodziny von der Groeben i von Kleist z Ponar) z końca XIX stulecia z kościoła p.w. św. Stanisława Biskupa i Męczennika w Boguchwałach. Na szczególną uwagę zasługuje dodatkowo witraż z datą 1587 z kościoła p.w. św. Andrzeja Boboli w Gudnikach zrekonstruowany na potrzeby wystawy w oparciu o zachowany w oknie kościoła fragment oraz materiały archiwalne z Instytutu Sztuki PAN w Warszawie.

Cennym dopełnieniem wystawy są niewątpliwie starodruki, dzisiaj jeszcze zachwycające estetyką, precyzją wykonania i troską o każdy najmniejszy detal wizualny, godnymi uwagi są przede wszystkim eksponaty wypożyczone z Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego Hosianum w Olsztynie: *Pseudo-Hieronymus, Vitae sanctorum patrum, sive vitas patrum*, (Nurnberg 5 IV 1483) z pięknym malowanym inicjałem figuralnym przedstawiającym św. Hieronima z lwem; *Missale Warmiense*, (Strasbourg 1497) mszał biskupa Watzenrodego zawierający srebrzony inicjał i ilustrację drzeworytniczą ze sceną Ukrzyżowania; dwanaście inkunabułów współoprawnych z lat 1485-1500 i *Polonia* (Koln 1589) największe dzieło Kromera traktujące o historii Polski, dedykowane królowi Stefanowi Batoremu.

Proponowana wystawa została stworzona z nadzieją, iż ilość jak i jakość prezentowanych obiektów pozwoli stworzyć choćby cząstkowy obraz wielkości i fenomenu sztuki, która powstawała pozornie tylko na peryferiach cywilizacyjnych ośrodków artystycznych, jednak fakt ten bynajmniej nie czynił z niej sztuki odbitej jedynie w zwierciadle *mimesis*.

Sztuka Warmii i Mazur ujawniając przenikającą się harmonię *fides* i *ratio* oraz wskazując (co oczywiste) wpływy sztuki europejskiej dowodzi jednocześnie zdolności kreowania dzieł oryginalnych, jakościowo odrębnych i cennych, które powstają setki lat temu na „krańcu” Europy stanowią dzisiaj część wielkiego dziedzictwa artystycznego tejsze Europy właśnie. ♣

Kuratorzy wystawy:

Dyrektor Muzeum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie
ks. prałat dr Jacek Maciej Wojtkowski
Dyrektor Muzeum Mikołaja Kopernika we Fromborku Henryk Szkop

Realizacja wystawy:

kustosze Muzeum Mikołaja Kopernika we Fromborku:
dr Jowita Jagła, Weronika Wojnowska, Jagoda Semków
oraz zespół pracowników Muzeum Mikołaja Kopernika we Fromborku

Przygotowanie konserwatorskie obiektów:

Pracownia Konserwacji Zabytków Ewa Olkowska, Olsztyn
Pracownia Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki Gorek Restauro, Warszawa
Hanna Rubnikowicz Pracownia Konserwacji Zabytków Renoma, Toruń
Krzysztof Kuczykowski Pracownia Witrażu i Konserwacji Zabytków, Lidzbark Warmiński

Zdjęcia: Bożena i Lech Okońscy

Przygotowanie graficzne druku: Zbigniew Janeczek

FIDES – RATIO – ARS

(Wiara – Rozum – Sztuka)

Skarby Warmii i Mazur

Wystawa
Wrzesień 2014 – grudzień 2015